

II/4 Prvotní kmenotvorba a její sémantika. Konjugační typy

4.0 Úvod. Slovesný kmen ve formální morfologii

4.0.1 Formální morfologii litevského slovesa jsme v předchozí kapitole vykládali ze strany morfů, jež se přidávají za lemmatické kmeny. Ony morfy se vyznačovaly vysokou specifíčností: specifický, tedy jediný a nezaměnitelný morf vyjadřoval dejme tomu futúrum, jiný specifický, opět jediný a nezaměnitelný morf, přidávaný za předchozí, vyjadřoval kongruenci slovesné osoby, alternativní morfy napojované za první místo druhého vyjadřovaly participium agentivní či deagentivní, a ještě další morfy, všechny do jednoho specifické, čili jedinečné a nezaměnitelné, vyjadřovaly u oněch participií kongruenci v rodě, čísle a pádě. Infinitivní kmen, na který jako na první a základní morf se toto vše napojovalo, byl nositelem lexikální hodnoty. Nejen futúrum, ale vůbec všechny kategorie lexikálně-gramatického okruhu slovesa odvozené od infinitivního kmene byly odvozeny specificky, jedinou možnou, nezaměnitelnou a pro všechna slovesa stejnou posloupností morfů.¹

Lingvisticky zkušenější čtenář vidí, že jsem právě vylíčil litevštinu, jeden z klíčových jazyků při výkladu vývoje indoevropské flexe, jako ideál jazyka — aglutinačního. Aglutinačnímu ideálu (a každý jazykový typ je ideál, což práce hlásící se k tradici pražské školy nemůže nepřipomenout) se příliš neprotiví ani zbytek slovesné morfologie. Deriváty vycházející z lemmatických kmenů přítomného a préteritního se mohou lišit ve vokalizmu svých gramatických morfů, dotyčné morfy se však — právě až na odchylky ve vnitřním vokalizmu — vždy plně shodují ve své fonématické i prosodématické struktuře. Zmíněné vokalické rozdíly jsou přitom tak jemné, že jejich záměna v mnoha případech vůbec nebrání porozumění, takže je můžeme — v pojmech aglutinačních — označit za svého druhu vokalickou harmonii.

Podíváme-li se na druhotná slovesa, odvozená lexikálně kmenotvorným sufixem od jména či jiného slovesa, vidíme, že aglutinační ideál splňují měrou přímo vrchovatou: vokalizmus gramatických morfů v přítomném i préteritním okruhu je u nich dán stejně jednoznačně, jako jsou jednoznačné gramatické morfy derivačního okruhu infinitivního; lexikálně kmenotvorný sufix je přitom ve všech třech lemmatických kmenech stejný, poznamenaný nanejvýše jen jemnými kontextovými variantami (alomorfy). Jediné, co opravdu důkladně narušuje dosud popsanou aglutinační idylu, je stavba lemmatických kmenů sloves prvotních. Jim je tato kapitola věnována prvotně. Jako druhotný účinek pak chceme posoudit slovtvorný potenciál prostředků lemmatické kmenotvorby, neboť jak v tradici pražské školy rovněž nelze nepřipomenout, morfologie je jenom jedna, gramatická a lexikální zároveň.

4.0.2 Slovesná kmenotvorba se děje čtverým způsobem:

- (1) proměnou kmenové samohlásky (ablautem);
- (2) neslabičnými kmenovými rozšířeními;
- (3) slabičnými kmenotvornými sufixy;
- (4) volbou koncovek (paradigmatickým typem).

¹ Uvnitř systému je přitom možné, ba nutné rozlišovat mezi potencií struktury a aktuálností úsu. Struktura systému litevského jazyka dovoluje ke každému slovesu odvodit agentivní i deagentivní participium s modálně-temporálním příznakem "futúrum", úsus systému litevského jazyka využívá futurálních participií agentivních plně (potence struktury se aktualizuje), kdežto futurálních participií deagentivních tak omezeně (potence struktury se neaktualizuje), že jsme tento derivát raději přeřadili do jiných souvislostí. Podobné přehodnocování nemá žádný vliv na typologické úvahy, jež budou následovat.

Všechny tyto prostředky se podílejí na kmenotvorbě jak gramatické (odvozující kmeny uvnitř jediné lexikální jednotky), tak lexikální (odvozující kmeny dalších lexikálních jednotek) a všechny patří k první vrstvě v morfématické hierarchii morfů (cf. 2.2). Předponami, stejně jako aktualizačními či reflexívními morfy, jež v úhrnu představují druhou až čtvrtou vrstvu morfématické hierarchie, se zde vůbec zabývat nebudeme.

Při gramatické kmenotvorbě se prostředky skupin (1) a (2) mohou navzájem spojovat, prostředky skupiny (3) se s prostředky skupin (1) i (2) zásadně vylučují. Volba prostředků skupiny (4) závisí na volbě prostředků všech předchozích skupin. Vedle toho však – zvláště tam, kde sloveso žádného zvláštního prostředku z prvních tří skupin neuzivá – odráží i fonématickou strukturu prostokořenného kmene.

Při gramatické kmenotvorbě, tedy uvnitř lemmatického trojkmení, se prostředky prvních tří skupin vyskytují se zvláštní distribucí, jež na jednu stranu staví kmen přítomný, na druhou pak společně přeteritní s infinitivním. Příznakový prostředek je buď na straně první a označuje jenom kmen přítomný, nebo na straně druhé a označuje zároveň kmen přeteritní i infinitivní (pouze jeden kmenotvorný sufix má distribuci odlišnou).

4.0.3 Čtenář má důvod cítit se v tomto místě zmaten tím, co všechno označujeme za «prvotní», případně «druhotné». Prvotní KMENOTVORBA, jež stojí v názvu této kapitoly, se vymezuje oproti druhotné kmenotvorbě, jíž se zabývala kapitola předchozí. Obojí je přitom kmenotvorbou gramatickou v tom smyslu, že se odehrává uvnitř jediné lexikální jednotky. Prvotní gramatická kmenotvorba vytváří lemmatické trojkmení, takže ji budeme nazývat též lemmatickou. Druhotná gramatická kmenotvorba vychází od jednotlivých lemmatických kmenů a označuje zvláštní deriváty (participia a procesuální predikativ v derivačních okruzích kmene přítomného a přeteritního, specifické derivační podokruhy kmene infinitivního.) Jiná věc je pak SLOVOTVORBA, kde rozlišujeme slovesa prvotní, primitivní, dále morfologicky nerozebitelná, a druhotná, morfologicky vykládaná jako deriváty jiných slovních jednotek, ať již slovesných či neslovesných.

Prvotní a druhotná kmenotvorba se přirozeně týká jak prvotních, tak druhotných sloves. Všechny prostředky prvotní kmenotvorby, jak je uvádí část 4.0.2, jsou zároveň prostředky druhotné slovotvorby — včetně volby konjugačních schémat (tomu se říká slovotvorba morfologickou konversí). V této kapitole se sice soustředíme na jejich kmenotvornou funkci, nakolik však budeme s to, pokusíme se je vykládat i v jejich širších slovotvorných souvislostech. Jde o vědomý pokus proniknout prostředky formální morfologie na alespoň malý kousek území slovní zásoby, jež pro funkčně-strukturální jazykovědu představuje v současné době vůbec nejtěžší úkol.

4.0.4 Výklad kmenotvorby musí pochopitelně pracovat s jednotkou morfologicky vyšší a obecnější, totiž s kořenem. Zatímco na kmen pohlížíme jako na morfém, tedy v binaristickém pojetí jako na znakovou jednotku propojující výraz a obsah, komplex fonématicko-prosodématický s komplexem sématickým (cf. I/1.3), kořen pro nás bude definičním oborem kmenových morfémů (cf. I/1.4). V úvahu připadají definiční obory dva, (i) striktní, předem omezený na lemmatické trojkmení slovesné jednotky a vycházející z předporozumění pro lexikální totožnost oné jednotky, a (ii) vágní, předem neomezený, zahrnující vícero lexikálních jednotek, slovesných i neslovesných, a vycházející z předporozumění pro lexikální příbuznost. S oběma obory budeme pracovat a čtenáře prosím, aby průběžným změnám úhlu pohledu věnoval náležitou pozornost.

Abychom si usnadnili vyjadřování, ukazujeme v této práci na morfém morfem, jak jsme se domluvili v I/1.4.5, na kmenový morfém pak morfem kmenovým. Na kořen ve smyslu (i) lze snad ještě ukazovat lemmatickým trojkmením, byť už to je těžkopádné, na kořen ve smyslu (ii) pak morfovou cestou ukazovat nejde vůbec. Využijeme tedy toho, že primární litevská slovesa mají kmeny o základní podobě jednoslabičné, a budeme jejich kořeny zapisovat jako slabičná schémata. Majuskulemi na okrajích zvýrazníme konsonantické úseky iniciální a finální, jež jsou stálé, minuskulemi uvnitř pak proměnlivou vokalickou složku vrcholu, zaznamenávající všechny nebo jen vybrané vokalické alternativy.

Zápis $K_e/è_L-$ tak označuje kořen slovesa *kěl-ia kěl-è kěl-ti*, kde dochází k ablautu /*è/* ↔ /*è/*, zápis $K_e/è/i_L-$ spojuje předchozí sloveso s jemu blízce příbuzným *kyl-a kil-o kil-ti*, zápis $K_e/è/i/a_L-$ přidává ke zmíněným slovesům ještě substantiva jako *kál-n-as, kal-v-à* (kde *-n-* a *-v-* jsou neslabičná kmenová rozšíření; strukturu zmíněných slovesných kmenů jsme podrobně vysvětlili v 2.4.1, na souvislost s uvedenými substantivy pak poukázali v I/3.5.3). Schématu $K_e/è/i/a_L-$ pak v plánu obsahovém odpovídá jednotná představa pohybu vzhůru, jež se v konkrétních lexikálních kmenech projevuje v podobách “zvedá”, “povstává”, “hora”, “kopec”. Vokalickou výplň schématu – zvláště při pojetí kořene ve smyslu (ii) – lze málokdy podat způsobem vyčerpávajícím. Jak poznáme, že už žádná další možnost nepříjde? Ponechat schéma čistě konsonantické však také není bez nebezpečí. Zápis K_L- totiž obsluhuje jak “pohyb vzhůru”, tak “bušení” at’ už kladivem do železa (*kāl-a kāl-è kál-ti*), či cepem do klasů (*kūl-ia kūl-è kūl-ti*). Těžko se odhodláme přijmout tato dvě slovesa za různé sémantické varianty téhož společného základu, a tudíž za dva kmeny téhož kořene, ještě hůř pak spojíme obecné “bušení” kmenů právě jmenovaných s “pohybem vzhůru” kmenů předchozích, přestože je jasné, že bez rozmachu člověk ránu nedá.² Na tomto příkladu si dobře uvědomíme tíhu volby definičního oboru jazykových znaků.

4.0.5 Čtenáři prosím, aby si, než postoupí dál, zopakoval výklad konsonantické struktury kmene, podaný v oddíle I/3.6 a pro sloveso aktualizovaný v částech II/2.3–4. Připomínám používané značení.

- V** libovolný vokál; **Ÿ** samohláska krátká, **Ṽ** dlouhá, **VV** čistě vokalická dvojhláska, **V(V)** samohláska nebo čistě vokalická dvojhláska
- C** libovolný konsonant
- R** sonora (*r, l, m, n, j, v*)
- R⁻** vlastní sonora (*r, l, m, n*), bez polosamohlásek
- T** nesonora nefrikativní, zobecněná explozíva (*p-b, t-d, č-ž, k-g*)
- T⁻** vlastní explozíva (*p-b, t-d, k-g*), bez afrikát
- S** nesonora frikativní, sykavka (*s-z, š-ž*)

² Naznačeným úvahám přitom v systému jazyka nic nebrání. Sémantika je spekulativní ze své podstaty (hledám-li v jazyce obraz světa, naplňuji definici spekulativní filosofie) a strukturální sémantika se od nestrukturalistické liší především tím, že spekuluje uvědoměle a s trvalým zřetelem k celku jazyka. Znovu se tak dostáváme k noetickému rozměru morfémů a jejich definičních oborů, jímž jsme uzavřeli kapitolu I/1: není kmene ani kořene bez lexikálně-syntaktického předporozumění. Aby se s takovým předporozuměním dalo pracovat ve vědě, musí být sdělitelné a sdílené. Rozebereme-li si, proč snadno spojíme do jediného kořene *kěl-ia* i *kyl-a*, proč ještě dokážeme přidat *kál-n-as* i *kal-v-à*, leč neodvážíme se už zahrnout též *kāl-a* a *kūl-ia*, aniž poslední dvě jednotky spojíme do jednoho kořene odlišného od prvního, uvědomíme si, že při svých spekulacích bereme velký ohled na veřejné mínění vědecké obce: první spojení projde snadno, druhé s dobrou pravděpodobností, zbývající už ne.

X	komplex guturální explozivny a alveolární frikativy v kontextově proměnlivém pořadí (<i>ks//sk - gz//zg, kš//šk - gž//žg</i>)
P	souhláskový úsek na počátku kmene, iniciální
∅	prázdný úsek nebo prázdná pozice v úseku

Obecná struktúra kmene vypadá

$$-S^1T^2R^3_V(V)_R^4T^5S^6T^7//R^7-$$

a obdobně budeme zapisovat i kořen, vyznačující v něm majuskulemi konsonantické svahy a minuskulemi jednak proměnlivý vokalický vrchol, jednak přídatná souhlásková kmenová rozšíření (jež se ovšem vždy podřizují obecnému pořadí konsonantů).

4.1 Kořenový ablaut

4.1.1 Při výkladu vztahů mezi lemmatickými kmeny jsme upozorňovali na kontextově podmíněné změny nositele slabičné délky (2.3.3). Šlo o vzorce

$$\check{V}nR > \bar{V}R, \check{V}nS > \bar{V}S, \bar{V}|R > \check{V}R|C, VV|R > \check{V}R|C$$

Dále jsme se setkali s disociacemi vokalických vrcholů kmene (2.3.1) podle vzorců /i/ > /i-j/, /ū/ > /u-v/, /au/ > /a-v/, /ui/ > /u-j/ a s dvoukrokovou proměnou /uo/ > /au/ > /a-v/. Všechny tyto procesy postihují kořenový vokalismus v tom smyslu, že vykládají změny mezi vokalickými vrcholy různých kmenů téhož kořene. O všech je nutné vědět — a o všech je nutné vědět, že nepředstavují ablaut.

Za ablaut (též «střídu», či «apofonii») označíme morfonologicky jednomístné proměny slabičných vrcholů, které se projevují v kmenových morfech téhož kořene. Podmínka jednomístnosti naznačuje, že slabičný vrchol může mít složek víc (v litevském systému nanejvýše dvě). Jednomístná je taková proměna, kdy žádnou z případných složek nelze pojmout jako samostatný morf nesoucí vlastní sématický obsah, ani ji nelze rozetnout slabičnou hranicí, jež se při morfológické derivaci běžně posouvá (I/3.4).

Jednomístnou proměnou nemůže být vztah PRAET *kil-o* vs. *kyl-a* PRAES 'povstává, zvedá se', kde kmen {*kyl-*} ≡ /'kīl-/ < /'kiñl-/ má oproti /'kil-/ dlouhou samohlásku jen proto, že přibral samostatný morf *-n-* a ten vyvolal druhotné změny podle vzorce $\check{V}nR > \bar{V}R$. Podobně není jednomístnou proměnou vztah PRAET *lij-o* vs. *ly-ti* INF 'přšlo', kde préteritní kmen vznikl z infinitivního disociací kořenové samohlásky, aby za sebe mohl přibírat morfy začínající samohláskou, cf. /'lī|-ti/ → /'lī-&-o/ > /'li|-i-o/ > /'li|-j-o/.

Uvedená definice ablaudu předpokládá, že je už předem dán kořen. Pracuje tedy s předporozuměním, o něž se opírá vymezení kořene coby definičního oboru kmenových morfů. Je jasné, že mnohem snáze uchopíme ablaut u kořene striktně vymezeného ve smyslu (i), tedy na základě lemmatického trojkmení slovesné lexikální jednotky, než u kořene vymezeného ve smyslu (ii). Následující výklad se soustředí na kořeny typu (i). O rozšíření do typu (ii) je však nutné stále vědět.

Ablaut jsme v této práci poprvé zavedli v oddíle I/3.5.3. Tam jsme důsledně říkali «kmenotvorný» ablaut, abychom jeho projevy odlišili od morfonologicky jednomístných pro-

měn slabičných vrcholů koncovkových a předponových. Zde jsme ablaut definovali jako záležitost výlučně kmenovou, takže je kmenotvorný ex děfiniōne a upřesňujícího přívlastku už užívat nebudeme.

V lemmatické kmenotvorbě litevského slovesa se uplatňují dva druhy ablautu, kvalitativní a kvantitativní. Oba se uplatňují výlučně ve kmenech jednoslabičných. Jejich výskyt se vylučuje s přítomností jakéhokoliv kmenotvorného sufixu.

4.1.2 KVANTITATIVNÍ ABLAUT spočívá ve střídání krátkého a dlouhého stupně kořenové samohlásky; krajní samohlásky mají v obou stupních stejný timbre, krátké středové se střídají s dlouhými úzkými. Krátkým stupněm se vyznačuje kmen přítomný, dlouhým kmen přeteritní a infinitivní. Krátký a dlouhý stupeň kořenové samohlásky vedou na krátkou a dlouhou kmenovou slabiku; krátké středové /ě/, /ǎ/ se v přítomném kmenu pod přízvukem druhotně dlouží na středové /ē/, /ā/, zatímco dlouhý stupeň vyjadřují úzké fonémy /ĕ/, /o/. Dlouhá kmenová slabika utvořená dlouhým vokalickým stupněm může mít intonaci akúťovou i cirkumflexovou, přeteritní a infinitivní kmen jsou přitom vždy intonovány stejně.

Kvantitativní ablaut je kmenotvorný prostředek hojný (v moderním spisovném jazyce postihuje na stovku sloves), leč neproduktivní. V centrálních případech se váže na kořeny zakončené souhláskou, a to explozívou (T) nebo sonorou (R); frikatíva se vyskytuje pouze v komplexu s guturálou (X). Schématicky jej zapíšeme $P_{\check{V}}C- \leftrightarrow P_{\bar{V}}C-$ ($C = T, R, X$).

Přeteritní a infinitivní kmen mají při kvantitativním ablautu obecně stejnou podobu. Ve dvou případech nicméně dochází k druhotným změnám, jež obě souvisí s tím, že na přeteritní kmen se vždy napojují morfy s iniciálou samohláskovou, na infinitivní pak s iniciálou souhláskovou. Při ablautu $P_{\check{V}}R- \leftrightarrow P_{\bar{V}}R-$ se v infinitivním kmenu druhotně změní nositel slabičné délky podle vztahu $/P\check{V}|R-\&-ti/ > /P\bar{V}R|-ti/$ (slabika přitom zůstává dlouhá a infinitivní kmen má i při odlišném nositeli délky stejnou intonaci jako kmen přeteritní), při ablautu $P_{\check{V}}X- \leftrightarrow P_{\bar{V}}X-$ má X v přeteritním kmenu podobu S^6T^7 (stejně jako v kmenu přítomném), kdežto v infinitivním $T^5S^6-r^7i$.

CENTRÁLNÍ PŘÍPADY kvantitativního ablautu sledují schéma $P_{\check{V}}C- \leftrightarrow P_{\bar{V}}C-$

$a \leftrightarrow o$	$v\check{a}g-ia \leftrightarrow (v\check{o}g-é \text{ et } v\check{o}g-ti)$	‘kradl’
$e \leftrightarrow é$	$l\check{e}k-ia \leftrightarrow (l\check{e}k-é \text{ et } l\check{e}k-ti)$	‘letěl’
$u \leftrightarrow ū$	$t\check{u}p-ia \leftrightarrow (t\check{u}p-é \text{ et } t\check{u}p-ti)$	‘usedl (do dřepu)’
$i \leftrightarrow y$	$t\check{i}r-ia \leftrightarrow (t\check{y}r-é \text{ et } t\check{i}r-ti < /'t\check{i}r-\&-ti/)$	‘zkoumal’

Kvantitativní ablaut $a \leftrightarrow o$ je velmi vzácný: současný spisovný jazyk zná vedle $v\check{a}g-ia \leftrightarrow (v\check{o}g-é \text{ et } v\check{o}g-ti)$ ‘kradl’ pouze $k\check{a}r-ia \leftrightarrow (k\check{o}r-é \text{ et } k\check{a}r-ti < k\check{o}r-\&-ti)$ ‘pověsil, oběsil’; další případy už jsou dialektální či historické, e.g. místo $bl\check{a}šk-ia \leftrightarrow (bl\check{o}šk-é \text{ et } bl\check{o}šk-ti)$ nyní už jen $bl\check{o}šk-ia \leftrightarrow (bl\check{o}šk-é \text{ et } bl\check{o}šk-ti)$ ‘mrštil (čím)’, cf. Senn (1966 §502), Otrębski (1965 §557). Kvantitativní ablauty $u \leftrightarrow ū$ i $i \leftrightarrow y$ jsou běžné, ze všech nejhojnější je však $e \leftrightarrow é$. Centrální případy se pojí s konjugačním typem $\{-ia-, -é-\}$, pouze ablaut $i \leftrightarrow y$ se pojí též s typem $\{-a-, -é-\}$, cf. infra.

PERIFERNÍ PŘÍPADY se odehrávají v jiných konsonantických kontextech. Vlastní kvantitativní proměna $\check{V} \leftrightarrow \bar{V}$ není nijak dotčena. Přítomný kmen je v nich kromě krátkého stupně charakterizován ještě konsonantickým rozšířením T či R.

(1) $P_{\check{V}}\text{-}T \leftrightarrow P_{\check{V}}\text{-}$. Výchozí kořen vůbec nemá souhláskové zakončení. Prézentsní kmen s krátkým stupněm se rozšiřuje o raženou finálu $T=d$. Mezi préteritní kmen a koncovku vstupuje epenthetické $-j-$. Jediný případ: /'dě-&-d-&-a/ > *dē-d-a* \leftrightarrow (*děj-o* et *dě-ti*) 'kladl'.

Nedisponujeme morfoloickým kontextem, který by umožnil rozhodnout, zda $-d-$ je v pozici T^5 nebo T^7 . Volíme-li interpretaci T^5 , pak z toho jediného důvodu, že finální svah pro výklad obsazujeme postupně, počínaje pozicí nejbližší k vrcholu.

(2) $P_{\check{V}}\text{-}R\text{-}R \leftrightarrow P_{\check{V}}\text{-}R\text{-}$. Kořen je zakončen na polosamohlásku $R^4=j, v$. Prézentsní kmen s krátkým stupněm se rozšiřuje o sonoru $R^7=n$, před níž se polosamohláska realizuje vokaliccky, tvoříc s krátkou samohláskou diftong. V préteritu, jež žádné kmenové rozšíření nemá, se polosamohláska realizuje konsonanticky a kmenová samohláska je dlouhá; v infinitivu se kořenová polosamohláska opět ocitá před souhláskou a znovu se realizuje vokaliccky, tvoříc diftong s předchozí (původně) dlouhou samohláskou, jež se druhotně krátí.

(α) Sloveso *eĩ-n-a* \leftrightarrow (*ěj-o* et *eĩ-ti*) 'šel' je jediný případ kvantitativního ablautu $P_{\check{V}}\text{-}R^4\text{-}R^7 \leftrightarrow P_{\check{V}}\text{-}R^4\text{-}$ pro $R^4=j$, $R^7=n$, $P=\emptyset$; infinitív vykládáme /'ěj-&-ti/ > *eĩ-ti*.

(β) Vzor *káu-n-a* \leftrightarrow (*kóv-é* et *káu-ti* < /'kóv-&-ti/) 'pobíjel (nepřátele)', užívá se hlavně v reflexivu jako 'bojoval, bil se', je případ $P_{\check{V}}\text{-}R^4\text{-}R^7 \leftrightarrow P_{\check{V}}\text{-}R^4\text{-}$ pro $\check{V}=a$, $\check{V}=o$, $R^4=v$, $R^7=n$. Dialektálně se místo $R^7=n$ vyskytuje i rozšíření $R^7=j$, spisovný jazyk připouští j jako variantu jedině u *liáu-n-a* // *liáu-j-a* \leftrightarrow (*lióv-é* et *liáu-ti*) 'přestal'. Ablaut tohoto druhu potkáme u většího počtu běžně užívaných sloves (pomocí AtgDLKŽ jsem našel 16 kořenů).³

KONJUGAČNÍ TYP. Slovesa s kvantitativním ablautem jsou v centrálních případech konjugačního typu $\langle -\check{i}a-, -\check{é}- \rangle$. Pouze ablaut $P_i\text{-}R- \leftrightarrow P_{\bar{i}}\text{-}R-$ pro $R=n$ se pojí s typem $\langle -a-, -\check{é}- \rangle$, cf. *gìn-a gýn-é gìn-ti* 'hájl, bránil (co)', *mìn-a mýn-é mìn-ti* '(po)šlapal, (za)dupal', *skìn-a skýn-é skìn-ti* 'trhal, kácel', *trìn-a trýn-é trìn-ti* 'třel, mnul', etc.; ke stejnému typu se řadí též *píl-a pýl-é píl-ti* 'sypal, naléval'. Periferní případy, jež se všechny vyznačují tím, že k prezentsnímu kmeni, kde je krátký stupeň, přistupuje neslabičné kmenové rozšíření, mají v prézentu vždy $-a-$. Slovesa vzoru *káu-na kóvé káu-ti* jsou typu $\langle -a-, -\check{é}- \rangle$, izolovaná slovesa *děda dějo děti, eĩna eĩjo eĩti* (a pouze tato dvě) jsou typu $\langle -a-, -o- \rangle$.

4.1.3 KVALITATIVNÍ ABLAUT spočívá v kořenovém střídání i a e . Stupeň e se uplatňuje v prézentu, stupeň i v préteritu a infinitivu. Postihuje na třicet běžně užívaných sloves. Nová litevská slovesa s kvalitativním ablautem nevznikají.

CENTRÁLNÍ PŘÍPADY vykazují kmenovou proměnu o schématech $P_e\text{-}RT- \leftrightarrow P_i\text{-}RT-$ a $P_e\text{-}RS- \leftrightarrow P_i\text{-}RS-$. Kořen je uzavřen dvěma souhláskami, sonorou a nesonorou (explozívou či frikatívou). Samohláska podstupující kvalitativní ablaut je tak ve všech třech lemmatických kmenech součástí smíšeného diftongu $eR \leftrightarrow iR$, takže kmene jsou vždy o dlouhé slabice. A vždy jsou přitom intonovány cirkumflexově. Příklady:

³ Prakticky k tomuto vzoru patří všechna slovesa s prézentem na $-au-n-a$ a infinitívem na $-au-ti$, kde $-au-$ není (síc) kmenotvorný sufix, s výjimkou dvou velmi běžných sloves, jež vůbec nejsou ablautová, sc. *gáu-n-a gāv-o gáu-ti* 'dostal', *aũ-n-a āv-é aũ-ti* 'obul (či jakkoliv jinak si co natáhl na nohy)'.

<i>veļk-a</i> ↔ (<i>viļk-o</i> et <i>viļk-ti</i>)	‘vlekl, navlékal, oblékal’
<i>peŗk-a</i> ↔ (<i>piŗk-o</i> et <i>piŗk-ti</i>)	‘koupil’
<i>keŗš-a</i> ↔ (<i>kiŗš-o</i> et <i>kiŗš-ti</i>)	‘naplňoval, cpal’
<i>leŗd-a</i> ↔ (<i>liŗd-o</i> et <i>liŗs-ti</i> < /'liŗd-&-ti/)	‘lezl’

Jediné rozdíly, jež mohou druhotně vzniknout mezi kmenem préterita a infinitívu, jsou způsobeny disimilací kořenového $T^5 = t, d$ před infinitívním sufixem *-ti* (jehož iniciála nastupuje do pozice T^7), cf. *kreŗt-a* ↔ (*kriŗt-o* et *kriŗs-ti* < /'kriŗt-&-ti/) ‘rozkoušl’, přičemž výsledné *s* může ještě vyvolat proměnu podle vzorce $\check{V}nS > \bar{V}S$, jak dokládá výše uvedený příklad *leŗd-a liŗd-o liŗs-ti*.

PERIFERNÍ PŘÍPADY mají několik kmenových schémat. Všem je společné to, že kořen není uzavřen dvěma souhláskami, sonorou a nesonorou. Rozlišíme následující podoby:

(1) $P_e R-T^5 \leftrightarrow P_i R-$. Kořen je zakončen sonorou. V prezétním *e*-stupni se kmen rozšiřuje o $T^5 = d$. Týká se jedině slovesa *veŗ-d-a* ↔ (*vi-rè* et *vi-r-ti*) ‘vařil’. Nápadná je zde akúto-
vá intonace obou kmenů s dlouhou slabikou, prezétního a préteritního.

(2) $P_e R^4 T^5 \leftrightarrow P_i T^5-$. Kořen je zakončen alveolární explozívou. V prezétním *e*-stupni se kmen rozšiřuje o $R^4 = n$. Týká se celkem tří sloves:

<i>skre-ŗ-ŗ-d-a</i> ↔ (<i>skriŗd-o</i> et <i>skriŗs-ti</i> < /skriŗd-&-ti/)	‘letěl’
<i>bre-ŗ-ŗ-d-a</i> ↔ (<i>brĩŗd-o</i> et <i>brĩŗs-ti</i> < /brĩŗd-&-ti/)	‘brodil se’
<i>kre-ŗ-t-a</i> ↔ (<i>kriŗt-o</i> et <i>kriŗs-ti</i> < /kriŗt-&-ti/)	‘spadl’

Dlouhá slabika je pouze v kmeni prezétním a je – tak jako v centrálním případě – cirkumflexová. K prezéntu *kre-ŗ-t-a*, který je v *e*-stupni, existuje ještě alomorf *kri-ŗ-ta* s kmenovým rozšířením, leč bez ablautu, tedy v *i*-stupni zbylých dvou kmenů.

(3) $P_e R^4 \leftrightarrow P_i R^4-$. Kořen je zakončen sonorou $R = n$ a žádné kmenotvorné rozšíření nepřibírá. Dvojhlaska vzniká jedině v infinitívním kmeni, a to pouze druhotně, v důsledku toho, že na infinitívní kmen se napojují výlučně morfy začínající souhláskou. Ve shodě s centrálním případem nese i tato druhotná délka cirkumflexovou intonaci. Týká se všeho všudy dvou sloves:

/'gēn-&-a/ > <i>gēn-a</i> ↔ (<i>gĩn-è</i> et <i>gĩn-ti</i>)	‘hnal (stádo)’
/'mēn-&-a/ > <i>mēn-a</i> ↔ (<i>mĩn-è</i> et <i>mĩn-ti</i>)	‘připomínal si’

(4) $P_e R^4 \leftrightarrow P_i R^4-$. Kmeny (*sĩc*) prezéntu a préterita jsou zakončeny sonorou $R = j$ za té zvláštní okolnosti, že préteritní úsek /i-j/, jenž v prezéntu podléhá ablautové změně na /e-j/, vznikl disociací kořenového /i/. To je uchováno v kmeni infinitívu a zakládá dlouhou slabiku příznačně intonovanou akúto-
vě (krajní dlouhé samohlásky se disociují pouze v akúto-
vých slabikách, cf. 2.3.1). Týká se jedině slovesa /'věj-&-a/ > *věj-a* ↔ (*vi-j-o* et *vĩ-ti*), znamenajícího jednak ‘zaháněl (nepřítel)’, jednak ‘vil (člověk věnec, pták hnízdo)’.

KONJUGAČNÍ TYP. Slovesa s kvalitativním ablautem jsou v centrálních případech vždy konjugačního typu {-a-, -o-}. Prezéns na -a- si drží i všechny případy periferní. Z nich pouze tři slovesa – případy (1) a (3) – jsou typu {-a-, -è-}, sc. *veŗ-d-a* ↔ *vi-rè*, *gēn-a* ↔ *gĩn-è* a *mēn-a* ↔ *mĩn-è*.

4.1.4 ZVLÁŠTNÍ ABLAUTOVÉ KORESPONDENCE. Co jsme v oddílech 4.1.2 a 4.1.3 označili za periferní případy, byly řádné ablautové korespondence $\check{V} \leftrightarrow \bar{V}$ a $e \leftrightarrow i$, k nimž pouze docházelo ve zvláštním souhláskovém okolí. U dvou litevských sloves se však již samy ablauty vymykají dosud poznanému vokalickému průběhu. Popíšeme je proto individuálně.

(1) Sloveso *liē-ka* \leftrightarrow (*li-ko* et *lik-ti*) 'zůstal, zanechal' chápeme jako případ kvalitativního ablautu $P_e_R^4T^5 - \leftrightarrow P_i_R^4T^5$ o zvláštním průběhu $P_e_R^4T^5 - \leftrightarrow PR^4T^5$, kde pro $P=l$, $R=j$ a $T=k$ vzniká v segmentu PR^4T^5 samohláska *i* kontextovou proměnou polosamohlásky *j* podle vzorce *lj-k- > lik-*. Kmen $P_e_R^4T^5$ je navíc poznamenán přesmyčkou *lej-k- > leik- > liek-*.⁴ Dlouhá kmenová slabika je cirkumflexová, stejně jako v centrálních případech kvalitativního ablautu.

Uvedený výklad se může zdát zbytečně složitý, protože morfonologický systém litevštiny běžně pracuje s korespondencí *i* \leftrightarrow *ie* přinejmenším v koncovkách (cf. *jaun-i* \leftrightarrow *jaun-ie-ji*, *tik-i* \leftrightarrow *tik-ie-si*), umožňuje však zařadit ablautové sloveso *liē-ka li-ko lik-ti* pod širě užívaný ablaut kvalitativní. Jinak bychom museli postulovat samostatný ablaut kvantitativní «inversní», s diftongovou délkou ve kmenech přezentním a krátkým stupněm ve kmenech préterita a infinitivu. Žádné jiné litevské sloveso by ale takové střídění nepodléhalo.

(2) Sloveso *im-a* \leftrightarrow *ēm-é* \leftrightarrow *iṁ-ti* 'vzal' je v litevštině jediné, pro jehož lemmatické trojkmení vůbec nenajdeme uspokojivé vysvětlení v pojmech kvantitativního ani kvalitativního ablautu. Ke střídění v kořeni P_R očividně dochází, v systému však není s čím ji srovnávat.

Prézentní a infinitivní kmen sice vykazují stejnou fonématickou strukturu, leč prosodéma cirkumflexu v INF budí podezření: pokud v infinitivu vzniká délka druhotně, změnou slabičné hranice, přesněji přidáním sonorního uzávěru ke slabice původně krátké, bývá intonace nově vzniklé délky akútová, cf. /'vi|r-&-ti/ > /'vír|-ti/ \equiv {vīrti}. Navíc primární shoda kmenů PRAES a INF slovesa příznakově ablautového v PRAET nemá nikde jinde v litevském systému obdoby.⁵

Vyložíme raději infinitivní tvar /'iṁ-ti/ jako následek druhotného krácení kmene *ym-*, jenž je kvantitativním ablautem odlišen od přezentního *im-a*, sc. *iṁ-ti* < /'iṁ-&-ti/. Na cirkumflexu v INF se díváme tak, že prostě uchovává cirkumflexovou intonaci, jež při kvantitativním ablautu vzniká běžně, cf. *tūp-ia tūp-é tūp-ti*, a již dokládá PRAET *ēm-é*.

Préteritní kmen má stejnou cirkumflexovou intonaci jako infinitivní, leč nutí nás postulovat zcela ojedinělou timbrovou změnu /ī/ \leftrightarrow /è/, jakou v kořenech typu (i) neznáme. Jedinou obdobu (dokonce i se stejnou cirkumflexovou intonací) nalézáme v kořenech typu (ii) pro slovesa 'zaskučel, vzlykl' *su-riñk-a su-rik-o su-rik-ti* \leftrightarrow *rēk-ia rēk-é rēk-ti* 'křičel'.

4.1.5 Za PROSODICKOU CHARAKTERISTIKU KMENE I. DRUHU označíme jeho schopnost přesouvat svůj přízvuk na předkořenové morfy (předponu, aktualizační částice, reflexivní morf). Jde o prvotní iniciativu kmene, jež nastupuje dřív, než se koncovka pokusí přetáhnout kmenový přízvuk na sebe (2.4.3). Říkáme, že kmenový přízvuk je (1) nepohyblivý, pokud kmen

⁴ Takový vztah lze v litevštině doložit při ablautu typu (ii), tedy mezi různými lexikálními jednotkami. Nejznámějším příkladem je 'bůh' *diēv-as* :: *deiv-é* 'bohyně'.

⁵ Zdůrazněme, že obdoby nemá primární shoda. Sekundární shodu potkáváme běžně, cf. *tir-ia tūr-é tir-ti* < /'tīr-&-ti/.

svůj přízvuk dopředu nepřesouvá, nebo (2) pohyblivý, pokud přesouvá. Tuto charakteristiku upřesňujeme pouze pro kmeny PRAES a PRAET; v derivačním okruhu INF k přesouvání nedochází (až na participia a predikativy, cf. 3.8).

Obecně platí, že slovesa vykazující ablaut v kořenech typu (i) jsou schopna svým kmenovým přízvukem pohybovat. Zda k přesunutí skutečně dojde, záleží na dalších podmínkách. Pohyblivosti přízvuku totiž ~~Abtahn~~ brání dvě okolnosti: zařazení ke konjugačnímu schématu -o- (v préteritu i v přezentu, neboť toto schéma je universální) a akútová intonace kmenové slabiky (pro kmeny jednoslabičné, jež při ablautu jediné přicházejí v úvahu).

- V centrálních případech ablautu kvantitativního, kde se schéma -o- nikdy neuplatní, závisí pohyblivost výlučně na intonaci. Máme tedy *pà-vag-ia pà-vog-è* 'ukradl' (cf. *vāg-ia, vōg-è*), *iš-lek-ia iš-lék-è* 'vyletěl' (cf. *lěk-ia, lěk-è*) oproti *ī-kur-ia ī-kūr-è* 'založil' (cf. *kūr-ia, kūr-è*), *pà-kel-ia pa-kěl-è* 'pozdvihl' (cf. *kěl-ia, kěl-è*), *nè-gin-a ne-gýn-è* 'nehájl'.
- I v periferních případech kvantitativního ablautu závisí pohyblivost primárně na intonaci, cf. *nu-káu-n-a nu-kóv-è* 'zabil', *ne-liáu-n-a ne-lióv-è* 'nepřestal', *su-vér-d-a sù-vir-è* 'uvařil', *pà-de-d-a pa-dě-j-o* (zde se v préteritu scházejí obě podmínky bránící pohybu).
- V případech ablautu kvalitativního se schéma -o- uplatňuje v préteritu pravidelně, takže pohyblivost přízvuku je povětšinou omezena na přezens, cf. *ap-si-velk-a ap-si-vīk-o* 'oblékl se', *sù-serg-a su-siřg-o* 'onemocněl', *nù-kre-n-t-a nu-krit-o* (cf. 4.2.6) 'spadl', kdežto v préteritu se pohyblivost projeví jen výjimečně, cf. *pri-si-men-a pri-si-min-è* 'připomněl si', *àt-gem-a* (oproti neablautovému druhotvaru *at-gim-st-a*) *àt-gim-è* 'obrodil se, znovu oživil'.
- Podle stejných zásad pohybuje svým přízvukem i ablautově zvláštní *pà-im-a pà-ém-è* 'vzal, uchopil'.
- Dvě slovesa podstupující ablaut nejsou schopna svým přízvukem pohybovat, ačkoliv intonace tomu nebrání. Důvod spočívá v kmenovém vokalizmu (cf. 4.4.3). Jde o *eī-n-a* a *liěk-a*, cf. *at-eī-n-a at-ěj-o* 'přišel', *pa-liěk-a pa-lik-o* 'zanechal' (v préteritu působí -o-).

4.1.6 Za PROSODICKOU CHARAKTERISTIKU KMENE II. DRUHU označíme intonaci a postavení té kmenové slabiky, jež nese přízvuk. U sloves podléhajících ablautu (i) typu je kmenová slabika jediná, záleží tedy jediné na intonaci její délky.

Připomeňme nejprve, že slabičná délka vzniklá při ablautu kvantitativním může mít obojí intonaci, akútovou i cirkumflexovou, vždy však stejnou pro oba délkově příznakové kmeny, préteritní a infinitivní, a uchovávanou i při druhotných proměnách jejího nositele, cf. */'kěl-ia/ vs. /'kě|lè/ ↔ /'kél|ti/* 'zvedl', */'bēr-ia/ vs. /'bě|rè/ ↔ /'beř|ti/* 'sypal'. Pokud v přezentním kmeni vzniká druhotná slabičná délka v důsledku dlužení krátkých středových samohlásek pod přízvukem, pak tato délka nese intonaci cirkumflexovou, což je obecnou vlastností tohoto druhu dlužení, cf. */'kěl-ia/ < /'kěl-&-ia/*, */'bēr-ia/ < /'bēr-&-ia/*.

Připomeňme dále, že centrální případy ablautu kvalitativního už předpokládají dlouhou kmenovou slabiku tvořenou smíšenou dvojhlasikou. Tato délka je vždy cirkumflexová a kvalitativní ablaut na ní nic nemění, cf. *peřk-a piřk-o piřk-ti* 'koupil'. Charakterizovat proto můžeme jen délky, jež vznikají dodatečným kmenovým rozšířením. Přezens *vér-d-a*, kde rozšíření -d- dělá z kořenového $R^4 = r$ sonorní uzávěr, nabývá ve vzniklé slabičné délce standardní intonaci akútovou, jakou ze stejných příčin nese i infinitiv *vir-ti*. Přezens *skre-ñ-d-a*, který přibírá kmenové rozšíření -n- do pozice R^4 , tedy ještě před kořenové $T^5 = d$, nabývá v takto vzniklé délce intonaci cirkumflexovou, což je ve shodě s kmenotvornou charakteristikou morfu -n-.

2

Zajímavé srovnání nabízejí dvojice kořenů o homonymních podobách G_N a M_N . Z nich vycházejí slovesa podléhající ablautu jednak kvantitativnímu, sc. $gìn-a$ $gȳn-é$ $gìn-ti$ < /'gín-&-ti/ 'hájl', $mìna$ $mȳn-é$ $mìnti$ < /'mín-&-ti/ 'šlapal', jednak kvalitativnímu, sc. $gēn-a$ $gìn-é$ $giñ-ti$ < /'gĩn-&-ti/ 'hnal (stádo)', $mēn-a$ $mìn-é$ $miñ-ti$ < /'mĩn-&-ti/ 'pamatoval si'. Infinitívy, ba celé jejich derivační okruhy jsou rozlišeny intonačně: $mìnti$:: $miñti$, $gìnti$:: $giñti$.⁶ Distribuce intonací odpovídá jednotlivým druhům ablautu: akút mají slovesa o ablautu kvantitativním, kde je akútová i slabika kmene préteritního, cirkumflex mají obě slovesa o ablautu kvalitativním, jenž je na cirkumflex příznačně vázán.

Vysvětlovat je třeba právě intonaci cirkumflexovou, protože automaticky, bez přidatné motivace vzniká akút. Dokládají to dvě slovesa o homonymním kořenu T_N , jež jsou sice kmenotvornými prostředky dobře rozlišena v PRAES i PRAET, nicméně INF mají obě homonymně akútový, protože žádný derivační kontext nemotivoval cirkumflex, sc. $tìna$ $tȳn-é$ $tìnti$ < /'tĩn-&-ti/ 'naklepával (kosu)' vs. $tìnta$ $tìno$ $tìnti$ < /'tĩn-&-ti/ 'opuchla, otekla (tkáň v těle)'. Kořeny neablautových sloves o schématu P_V_R - mají totiž v kmenech, kde teprve druhotně vzniká dlouhá slabika, nesená smíšenou dvojhláskou, intonaci povětšinou akútovou, cf. $kāl-a$ $kāl-é$ $kāl-ti$ 'bušil (kladivem)', $sén-st-a$ $sēn-o$ $sén-ti$ 'zestárl, zastaral', $gim-st-a$ $gim-é$ $gim-ti$ 'narodil se', $bjūr-a$ $bjūr-o$ $bjūr-ti$ 'zkazil se, zhoršil se'. Všimněme si, že akút vzniká jak v infinitívech, tak v těch prezentech, kde – podobně jako v infinitívu – přistupuje za posloupnost / $\check{V}R$ / souhláskové rozšíření -st-, cf. /'tĩn-&-st-a/ > /'tĩn|sta/ \equiv {tìnta}. Cirkumflex v $kāl-a$ $kāl-é$ je projevem dloužení kmenové středové samohlásky pod přízvukem, cirkumflex v $bjūr-a$ je důsledkem morfu -n-, jenž rozšířil přítomný kmen a vyvolal náhradní dloužení kmenové samohlásky podle vzorce $\check{V}nR$ > $\check{V}R$.

Prosodická charakteristika kmene II. druhu má vliv na přetahování přízvuku z kmene na koncovku $\check{V}F$ (omezujeme se na kmeny PRAES a PRAET). Prvotní impuls k takové změně vychází z koncovky, jež nese prosodickou charakteristiku b (cf. 3.3.1). Kmen na tento impuls reaguje tak, že si svůj přízvuk (A) nedá, (B) dá vzít. Je-li kmen jednoslabičný, jako je tomu zde u ablautových sloves, je vlastnost (A) vázána na intonaci akútovou, vlastnost (B) na ostatní případy (cirkumflex a krátká slabika). Je tedy /'dě-d_B-&-u^b/ > /dě'du/, ale /'dě-j_A-&-au^b/ > /'dě'jau/ 'kladl jsem', /'eĩ-n_B-&-u^b/ > /eĩ'nu/ a zároveň /'ěj_B-&-aũ^b/ > /ě'jaũ/ 'šel jsem'. Prosodická charakteristika I. druhu přitom nad II. druhem převažuje, takže přízvuk se octne na předkořenovém morfu dřív, než jej koncovka může na sebe přetáhnout; pokud však k přesunu přízvuku před kmen nedojde, je stále ještě možné jej na koncovku přetáhnout, cf. /pā-&- 'dě-d_B-&-u^b/ > /'pādedu/, /āt-&- 'eĩ-n_B-&-u^b/ > /āteĩ'nu/.⁷

⁶ Homonymní jsou pouze tvary NON-PERS FUT, kde dochází k metatonii /'mín-&-s#/ > /'miñs#/, /'gín-&-s#/ > /'giñs#/, cf. 3.4.3.

⁷ Čtenáři zvyklému na tradiční, sc. spíš více než méně ortografický záznam litevských prosodemat připomínám, že v našem výkladu (I/3.2) je intonace kvalitou dlouhé slabiky nezávislou na přízvuku. Ve fonologickém zápise tedy znaménky akút (´) a cirkumflex (˘) postihujeme pouze intonaci, a ta zůstává, ať už slabičný přízvuk (´) spočívá kdekoliv. Fonologický, sc. fonématicko-prosodematický zápis /ě'jaũ/, /eĩ'nu/ říká, že kmenová slabika je cirkumflexová a přízvuk spočívá na koncovce (která si jej přetáhla právě proto, že kmenová slabika je cirkumflexová a ne akútová). Odpovídající grafematické zápisy jsou samozřejmě {ėjaũ}, {einũ}.